

Rozdział 1

Źródła prawa międzynarodowego publicznego

I. Wprowadzenie

§ 1. Normy prawa międzynarodowego regulują postępowanie członków społeczności międzynarodowej, która ma charakter zdecentralizowany. Oznacza to m. in., że nie wykształciła ona jednolitego organu władzy ustawodawczej, który byłby umocowany do „władczego” stanowienia norm prawnych wiążących ich adresatów (nie istnieje zatem np. odpowiednik parlamentu krajowego). **Cechą wspólną powstających w toku różnych procesów norm prawa międzynarodowego jest zatem to, że obowiązują, bowiem taka jest wola państw zainteresowanych uregulowaniem danej dziedziny stosunków** (nie zaś dlatego, że taka jest wola określonego podmiotu, władnego „narzucić” dane uregulowania ich adresatom).

§ 2. Normy prawa międzynarodowego powstają w toku różnorodnych procesów, co powoduje zróżnicowanie form, w jakich normy te funkcjonują. O ile w porządkach krajowych formy powszechnie obowiązującego prawa (źródła prawa w znaczeniu formalnym) określane są w ustawach zasadniczych (zob. np. w art. 87 Konstytucji RP wymieniającym w tym kontekście np. ustawy i rozporządzenia), o tyle w prawie międzynarodowym jego źródła zostały wymienione w art. 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości. Z powołanego przepisu wynika, że **źródłami prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym są: konwencje międzynarodowe, zwyczaj międzynarodowy, ogólne zasady prawa uznane przez narody cywilizowane**. Wyliczenie to nie jest jednak wyczerpujące. Powszechnie przyjmuje się, że źródłami prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym są także: **akty jednostronne państw oraz wiążące uchwały organizacji międzynarodowych**.

§ 3. Artykuł 38 Statutu MTS wymienia także „orzeczenia sądowe i poglądy [doktryny] jako pomocniczy środek ustalania norm prawa”. **Podkreślić trzeba, że orzeczenia sądowe i poglądy doktryny nie są źródłami prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym**, podobnie jak orzeczenia np. sądów polskich i poglądy polskiej doktryny nie są źródłami prawa polskiego. Ich analiza może być jednak pomocna przy odkrywaniu treści i znaczenia norm oraz zobowiązań wypływających ze źródeł o charakterze niepisany (norm prawa zwyczajowego, ogólnych zasad prawa uznanych przez narody cywilizowane).

§ 4. Cechą zbioru źródeł prawa międzynarodowego (w opisanym wyżej znaczeniu formalnym) odróżniającą go od zbioru źródeł np. prawa polskiego jest to, że mają one jednaką moc wiążącą. Innymi słowy, o ile w polskim porządku prawnym norma zawarta w ustawie przeważa w razie kolizji nad normą zawartą w rozporządzeniu tylko dlatego, że zawarta jest w źródle wyższego rzędu (zgodnie z regułą kolizyjną *lex superior derogat legi inferiori*), o tyle rozstrzygnięcie kolizji między normami prawa międzynarodowego w oparciu o hierarchię źródeł, z których normy te wynikają, nie jest

co do zasady możliwe. **W prawie międzynarodowym nie istnieje zatem hierarchia źródeł prawa w znaczeniu formalnym.** W przypadku niezgodności bądź sprzeczności między różnymi źródłami stosuje się reguły kolizyjne inne, niż wskazana wyżej reguła hierarchiczna (a zatem możemy np. stosować regułę merytoryczną *lex specialis...*, jak i regułę czasową *lex posterior...*). W konsekwencji zatem np. późniejsza norma zwyczajowa może uchylić (zmienić) wcześniejszą normę traktatową i na odwrót.

§ 5. Brak hierarchii źródeł prawa nie oznacza, że w prawie międzynarodowym nie istnieje hierarchia norm. Oto bowiem niektóre normy prawa międzynarodowego są powszechnie uznane przez społeczność międzynarodową za normy o znaczeniu szczególnym, **niezależnie od tego, z jakiego źródła wynikają.** O specjalnym ich charakterze decyduje zatem nie forma, w jaką są ujęte, lecz treść. **Normy peremptoryjne (normy imperatywne, *ius cogens*)** – bo o nich mowa - mają charakter bezwzględnie obowiązujący dlatego, że odzwierciedlają wartości szczególnie istotne dla całej społeczności międzynarodowej. Jakkolwiek **nie istnieje żaden oficjalny katalog tych norm**, to jednak powszechnie zalicza się do nich **np.** zakaz agresji zbrojnej, zakaz ludobójstwa, zakaz utrzymywania ludzi w niewoli, zakaz segregacji rasowej. Żadne odstępstwo od nich (np. na podstawie normy zawartej w traktacie, zwyczaju, czy na podstawie aktu jednostronnego) nie jest możliwe. Np. zgodnie z art. 53 i 64 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 roku – umowa międzynarodowa niezgodna z normą peremptoryjną jest nieważna.

§ 6. Normy peremptoryjne nie są jedynym przykładem istnienia hierarchii norm w prawie międzynarodowym. Zauważyć należy bowiem, że:

- członkami Organizacji Narodów Zjednoczonych są wszystkie suwerenne państwa (wyjąwszy tak szczególne przypadki jak np. państwo-miasto Watykan, czy reżim *de facto* Tajwanu), oraz
- zgodnie z art. 103 Karty Narodów Zjednoczonych (a zatem traktatu statuującego ONZ) zobowiązania wynikające z Karty przeważają nad innymi zobowiązaniami międzynarodowymi państwa członkowskiego.

Wskazane wyżej okoliczności pozwalają stwierdzić, że **zobowiązaniom wynikającym z norm zawartych w Karcie Narodów Zjednoczonych przysługuje pierwszeństwo w stosunku do zobowiązań (członków ONZ) wynikających z innych norm prawa międzynarodowego.**

§ 7. Teoretycznie nie można wykluczyć, że zobowiązania wynikające z norm peremptoryjnych mogą nie być zgodne ze zobowiązaniami wynikającymi z Karty Narodów Zjednoczonych. W przypadku kolizji pierwszeństwo przyznać należałoby zobowiązaniom wynikającym z norm peremptoryjnych, jako odzwierciedlających powszechnie respektowane wartości moralne.

§ 8. **Umowa międzynarodowa** jakkolwiek zatytułowana (określenie jej: traktatem, kartą, paktem, konwencją, porozumieniem etc. – nie ma wpływu na moc wiążącą) stanowi złożone w dowolnej formie, zgodne oświadczenie woli dwóch lub większej ilości podmiotów prawa międzynarodowego posiadających *ius contrahendi* (zwłaszcza zaś: państw, organizacji międzynarodowych), które rodzi uprawnienia i obowiązki na

gruncie prawa międzynarodowego. Zwrócić należy uwagę, że wykłady oraz podręczniki prawa międzynarodowego omawiając dziedzinę nazywaną „prawem traktatów” (w ramach której przedstawiana jest niezwykle obszerna problematyka związana z zawieraniem, wejściem w życie, przestrzeganiem oraz stosowaniem umów międzynarodowych) koncentrują się na postanowieniach Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 roku. Konwencja ta nie odnosi się jednak do wszystkich umów międzynarodowych w rozumieniu art. 38 Statutu MTS, ale do tych jedynie, które spełniają warunki określone przez jej art. 2 (1)(a). Konwencja wiedeńska nie dotyczy zatem np. umów zawartych między organizacjami międzynarodowymi, czy umów zawartych w formie innej niż pisemna.

§ 9. Istotą niepisanego **prawa zwyczajowego** jest to, że sposób, w jaki *zwykło* się postępować staje się, po upływie pewnego czasu, sposobem, w jaki *należy* postępować. O obowiązywaniu danej normy prawa zwyczajowego można mówić wówczas jedynie, gdy da się stwierdzić jednoczesne występowanie dwóch odnoszących się doń elementów:

1/ istnieje określona praktyka, która ma charakter spójny, stały i jednolity (ta praktyka to *usus* - element obiektywny normy zwyczajowej). Przejawami praktyki mogą być np. konkretne działania i zaniechania państw, treść ustawodawstwa wewnętrznego w zakresie, w jakim reguluje kwestie związane z problematyką prawnomiędzynarodową, orzeczenia krajowych organów administracyjnych i sądów w zakresie, w jakim rozstrzygają kwestie związane z problematyką prawnomiędzynarodową, a także orzeczenia sądów międzynarodowych;

2/ istnieje przeświadczenie państw co do tego, że postępowanie w sposób ugruntowany w praktyce jest obowiązkiem prawnym (przeświadczenie takie określa się mianem *opinio iuris* – jest to subiektywny element zwyczaju), nie jest zaś podyktowane względami pozaprawnymi, np. grzecznościowymi. Utrwalona praktyka, której nie towarzyszy *opinio iuris* nazywana jest kurtuazją międzynarodową (*comitas gentium*, jej przykładem są zasady tzw. *protokołu dyplomatycznego*) – sama praktyka nie stanowi źródła prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym; naruszenie przez państwo zasady kurtuazji międzynarodowej nie pociąga za sobą jego odpowiedzialności.

Zwyczaj międzynarodowy może mieć charakter bilateralny, regionalny oraz powszechny. W tym ostatnim przypadku wiąże wszystkie państwa świata z wyjątkiem tych, które skutecznie wyłączyły się spod jego obowiązywania występując jako *persistent objector*. Terminem tym określa się państwo, które od początku kształtowania się normy zwyczajowej, konsekwentnie i jednoznacznie przeciwko niej protestuje. Protest może okazać się bezskuteczny w razie jego odrzucenia przez społeczność międzynarodową, uznającą kształtującą się normę zwyczajową za mającą zasadnicze znaczenie dla tej społeczności (np. zakaz apartheidu).

§ 10. Ogólne zasady prawa (uznane przez narody cywilizowane) mają charakter niepisany i określić je można jako zasady posiadające znaczenie **fundamentalne** dla rozumowania prawniczego jako takiego; są to zasady **immanentnie związane** z rozumowaniem prawniczym. Wykształciły się one:

1/ równolegle w różnych systemach prawa krajowego i z nich „przeniesione” zostały na grunt prawa międzynarodowego (np. *pacta sunt servanda* - umów należy przestrzegać; *nemo plus iuris in alium transferre potest quam ipse habet* – nikt nie może drugiemu przekazać więcej praw, aniżeli sam posiada). Owo „przeniesienie” dokonywane jest w sposób uwzględniający szczególny charakter prawa międzynarodowego;

2/ na gruncie prawa międzynarodowego (np. zasada *uti possidetis*). W tym przypadku pozornie podobne są one do „normalnych” norm zwyczajowych, też przecież niepisanych. Zwrócić należy jednak uwagę, że obowiązywania ogólnych zasad prawa (jak już wskazano – nieodłącznie związanych z rozumowaniem prawniczym) z reguły nie trzeba dowodzić tak, jak obowiązywania norm zwyczajowych (tzn. przez wykazanie *usus* oraz *opinio iuris*).

§ 11. Akty jednostronne państwa są przejawami woli wywołującymi skutki prawne zarówno w stosunku do państwa dokonującego akt, jak i w stosunku do innych podmiotów prawa międzynarodowego. Rozróżnić należy:

1/ **akty jednostronne zależne**, tzn. akty powiązane z innym aktem prawa międzynarodowego (np. zawarcie umowy międzynarodowej związane jest z dokonaniem przez każdą ze stron jednostronnego aktu wyrażenia woli na związanie się traktatem) albo akty, których dokonanie jest wyraźnie przewidziane przez prawo międzynarodowe (np. wypowiedzenie umowy międzynarodowej, która stanowi, że podlega wypowiedzeniu);

2/ **akty jednostronne autonomiczne**, tzn. takie, w przypadku których wskazane wyżej powiązanie nie występuje.

Mówiąc o aktach jednostronnych w kontekście źródeł prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym – zwykle odnosimy się do aktów jednostronnych o charakterze autonomicznym, a zatem do tych aktów, które same przez się stanowią mogą źródło zobowiązania prawnego.

11.2 Wyróżnia się następujące typy aktów jednostronnych (autonomicznych):

1/ **przyrzeczenie** – czyli akt, na podstawie którego państwo zobowiązuje się zachowywać w określony sposób (np. nie dokonywać prób z bronią jądrową);

2/ **zrzeczenie się** - czyli akt, na podstawie którego państwo rezygnuje z przysługujących mu wcześniej praw (np. wynikających z umowy międzynarodowej);

3/ **uznanie** - czyli akt, mocą którego państwo stwierdza istnienie pewnych faktów i godzi się z tym, że wywołują one wiążące skutki wobec niego (np. uznanie państwa);

4/ **protest** - czyli akt, którym państwo wyraża swój zamiar nieuznawania danej sytuacji za zgodną z prawem, bądź też rodząca dlań skutki prawne (np. protest państwa działającego jako *persistent objector*).

Niekiedy w doktrynie wyróżnia się także **notyfikację** jako typ aktu jednostronnego autonomicznego (odróżniając ją od notyfikacji w znaczeniu pisemnej *formy* aktu jednostronnego). Notyfikacja polega na powiadomieniu przez państwo innych uczestników społeczności międzynarodowej o określonych, podejmowanych przez siebie działaniach (np. państwo stosujące blokadę morską ma obowiązek powiadomić o

niej państwa neutralne). W skutek notyfikacji państwo powiadomione nie może już usprawiedliwiać swych działań brakiem wiedzy (np. państwo naruszające blokadę morską nie może usprawiedliwiać tego niewiedzą).

11.3 Akt jednostronny rodzi skutki prawne wówczas, gdy łącznie spełnione są następujące warunki:

1/ dokonany został przez kompetentny organ państwa;

2/ oświadczenie woli stanowiące element aktu jednostronnego jest wolne od wad oświadczenia woli (takich jak np. błąd, przymus, oszustwo – chodzi tu o wady oświadczenia woli w rozumieniu Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 roku);

3/ aktu w sposób definitywny, jednoznaczny wskazuje na wolę państwa w zakresie wywołania określonych skutków prawnych (zwykle decydujące znaczenie ma tu kontekst, w którym dany akt został dokonany).

Nie ma określonej formy, w jakiej akt jednostronny powinien być składany. Może być to zatem zarówno ustna deklaracja kompetentnego organu (wyrażona na forum organizacji międzynarodowej, albo na konferencji prasowej), jak też pisemna notyfikacja. Nie można wykluczyć innych form, np. akredytowanie przedstawiciela dyplomatycznego w nowopowstałym państwie obcym oznacza dorozumiane uznanie tego państwa.

§ 12. Uchwały organizacji międzynarodowych (nazywane także rezolucjami) tylko wówczas są źródłem prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym, gdy mają **charakter wiążący** w stosunku do państw członkowskich. Ich przykładem mogą być rezolucje Rady Bezpieczeństwa wydawane na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych (Rozdział VII określa środki, jakie mogą być podjęte przez RB w przypadku zagrożenia pokoju, zakłócenia pokoju i aktu agresji). Moc wiążąca rezolucji RB wynika w tym przypadku z art. 25 KNZ. Podkreślić wypada, że **nadanie organizacji przez jej członków kompetencji do wydawania uchwał wiążących jest w praktyce stosunkowo rzadkie.** Jeżeli członkowie danej organizacji nie przyznają jej (bądź to w traktacie statuującym, bądź w toku późniejszej praktyki) uprawnienia do wydawania uchwał wiążących, wówczas organizacja wydawać może jedynie **uchwały mające charakter zaleceń** (rezolucje niewiążące wydaje np. Zgromadzenie Ogólne ONZ).

II. Dokumenty

1. Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości

(Dz.U. z 1947 r., nr 23, poz. 90 z późn. zmian)

Art. 38 ust. 1. Trybunał, którego zadaniem jest orzekać na podstawie prawa międzynarodowego w sporach, które będą mu przekazane, będzie stosował:
a) konwencje międzynarodowe, bądź ogólne, bądź specjalne, ustalające reguły, wyraźnie uznane przez państwa spór wiodące;

- b) zwyczaj międzynarodowy, jako dowód istnienia powszechnej praktyki, przyjętej jako prawo;
- c) zasady ogólne prawa, uznane przez narody cywilizowane;
- d) [...] wyroki sądowe tudzież zdania najznakomitszych znawców prawa publicznego różnych narodów, jako środek pomocniczy do stwierdzania przepisów prawnych.

2. Konwencja Wiedeńska o prawie traktatów z 23 maja 1969 r.

(Dz.U. z 1990 r., nr 74, poz. 439)

Art. 2(1)(a) „Traktat” oznacza międzynarodowe porozumienie między państwami, zawarte w formie pisemnej i regulowane przez prawo międzynarodowe, niezależnie od tego, czy jest ujęte w jednym dokumencie, czy w dwóch lub więcej dokumentach, i bez względu na jego szczególną nazwę.

Art. 53. Traktat jest nieważny, jeżeli w chwili jego zawarcia jest sprzeczny z imperatywną normą powszechnego prawa międzynarodowego. W rozumieniu niniejszej konwencji imperatywną normą powszechnego prawa międzynarodowego jest norma przyjęta i uznana przez międzynarodową społeczność państw jako całość za normę, od której żadne odstępstwo nie jest dozwolone i która może być zmieniona jedynie przez późniejszą normę [...] prawa międzynarodowego o tym samym charakterze.

Art. 64. Jeżeli powstanie nowa imperatywna norma powszechnego prawa międzynarodowego, jakkolwiek istniejący traktat sprzeczny z tą normą staje się nieważny i wygasa.

3. Karta Narodów Zjednoczonych

(Dz.U. z 1947 r., nr 23, poz. 90 z późn. zmian)

Art. 25. Członkowie Narodów Zjednoczonych zobowiązują się przyjąć i wykonać postanowienia Rady Bezpieczeństwa, zgodnie z niniejszą Kartą.

Art. 103. W razie sprzeczności pomiędzy obowiązkami członków Narodów Zjednoczonych, wynikających z niniejszej Karty, a ich obowiązkami wynikającymi z jakiegoś innego porozumienia międzynarodowego, pierwszeństwo będą miały ich obowiązki wynikające z niniejszej Karty.

III. Kazusy

Kazus 1

Dnia 21 grudnia 1988 roku nad szkocką miejscowością Lockerbie eksplodował samolot PANAM z ok. 270 osobami na pokładzie (w większości przypadków ofiarami byli obywatele Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii). Stany Zjednoczone i Wielka Brytania zażądały od Libii wydania dwóch oficerów jej wywiadu, podejrzewanych o podłożenie ładunków wybuchowych na pokładzie samolotu. Libia odmówiła. Wskazała, że sama może osądzić podejrzanych, a jej uprawnienie w tej mierze wynika z Konwencji montrealskiej z 1971 roku o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego. Art. 5 ust. 2 Konwencji montrealskiej stanowił: „*Każde Umawiające się Państwo podejmie [...] takie środki, jakie będą*

konieczne do ustanowienia jego jurysdykcji [...] w przypadku gdy domniemany sprawca przestępstwa znajduje się na jego terytorium, a Państwo to nie wydaje go [...] żadnemu z [innych] Państw [uprawnionych] [np. państwu, w którym zarejestrowany był samolot będący przedmiotem zamachu]”. Rada Bezpieczeństwa ONZ mocą rezolucji nr 731 wezwała Libię do natychmiastowego spełnienia żądania USA i Wielkiej Brytanii (tj. do wydania podejrzanych). Rezolucja ta miała charakter wiążący.

Czy Libia uprawniona była do odmowy wykonania postanowień rezolucji nr 731 powołując się na art. 5 ust. 2 Konwencji montrealskiej?

Kazus 2

Dnia 20 stycznia 2006 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło uchwałę w przedmiocie przeciwdziałania zniesławianiu religii (*Combating defamation of religions*, A/60/509/Add.2). W pkt. 9 stanowi ona, że „Zgromadzenie Ogólne nalega, by Państwa podjęły kroki mające na celu zakazanie rozpowszechniania przez polityczne instytucje i organizacje idei rasistowskich i ksenofobicznych, a także materiałów skierowanych przeciwko jakiegokolwiek religii bądź przeciwko ich wyznawcom a zawierających zachętę do dyskryminacji, niechęci, wrogości”.

Czy powołana rezolucja nakłada na Rzeczpospolitą Polską – członka ONZ – obowiązek prawny w zakresie określonym w pkt. 9?

Kazus 3

Dnia 1 sierpnia 2004 roku w Warszawie w czasie uroczystych obchodów sześćdziesiątej rocznicy wybuchu powstania warszawskiego, Kanclerz Republiki Federalnej Niemiec G. Schröder wygłosił – w obecności prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej A. Kwaśniewskiego – przemówienie zawierające następujący passus: „*My, Niemcy, wiemy bardzo dobrze, kto rozpoczął wojnę i kto stał się jej pierwszą ofiarą. Z tego powodu nie może dzisiaj być już miejsca dla roszczeń restytucyjnych, które stawiałyby historię na głowie. Związane z drugą wojną światową problemy majątkowe nie są już tematem dla obu rządów [...]. Rząd federalny [...] nie popiera [także] żądań indywidualnych, w przypadku gdyby zostały one jednak postawione*”.

Czy oświadczenie Kanclerza RFN rodzi jakiegokolwiek skutki prawne (w odróżnieniu od skutków politycznych)? Jeżeli tak, to jakie?

Kazus 4

Państwa prowadziły negocjacje w przedmiocie zawarcia umowy międzynarodowej o odpowiedzialności cywilnej za szkodę jądrową. W projekcie tej umowy znalazł się przepis, zgodnie z którym państwo-strona nie może powoływać się przed sądem krajowym innego państwa-strony na służący mu (na podstawie międzynarodowego prawa zwyczajowego) immunitet jurysdykcyjny, w toku postępowania o

odszkodowanie za szkodę wyrządzoną osobie w związku z pokojowym wykorzystaniem energii jądrowej.

Czy wyłączenie mocą postanowienia traktatowego (inter partes) skutku normy powszechnie obowiązującego prawa zwyczajowego będzie prawnie skuteczne?